

AGNIESZKA GÓRSKA  
PIOTR OSIŃSKI

UBI DEFUIT ORBIS...  
– WOKÓŁ MOTTA DO *SPARTAKUSA*<sup>1</sup>

Kwestia ustalenia źródła łacińskiego cytatu *ubi defuit orbis*, będącego mottem do wiersza *Spartakus*, sprawiła edytorom i badaczom twórczości Cypriana Norwida niemało trudności. W notce do pierwodruku wiersza, zamieszczonym w „Słowie Polskim” w roku 1907 przez Romana Zrębowicza<sup>2</sup>, nie ma informacji na temat motta. Z kolei Juliusz Wiktor Gomulicki w swoim komentarzu do *Spartakusa* wprawdzie podał kilka wariantów przekładu motta, jednak również nie ustalił jego pochodzenia<sup>3</sup>. Łacińskie słowa motta *ubi defuit orbis* można tłumaczyć jako „gdzie świat się skończył” lub „gdzie zabrakło ziemi”. W interpretacji Gomulickiego cytat ten odnosi się zarówno do dramatycznej sytuacji tytułowego gladiatora, jak i do żądnego krwi tłumu widzów. Dla gladiatora nie ma miejsca na świecie poza areną rzymskiego amfiteatru, tłum natomiast tylko na widowni może doznać jakichkolwiek emocji<sup>4</sup>.

W niniejszym artykule chcielibyśmy przedstawić próbę ustalenia źródła łacińskiego motta. Słowa *ubi defuit orbis* odnaleźliśmy w epigramacie francuskiego komediopisarza i podróżnika Jeana-François Regnarda. Regnard urodził się w roku 1655 w Paryżu, w bogatej kupieckiej rodzinie. Otrzymał klasyczne

---

<sup>1</sup> Serdecznie dziękujemy Pani Profesor Grażynie Halkiewicz-Sojak, która poruszyła problem łacińskiego motta do wiersza *Spartakus* podczas seminarium doktoranckiego, a także Izabeli Piskorskiej oraz Bartłomiejowi Łuczakowi, którzy uczestniczyli w dyskusji. W trakcie prac nad edycją *Dzieł wszystkich Cypriana Norwida* trop źródłowy dotyczący inskrypcji wyrytej w skale przez Jeana-François Regnarda wskazał Pan Profesor Stefan Sawicki.

<sup>2</sup> R. ZRĘBOWICZ, *Z teki pośmiertnej Cypriana Norwida*, „Słowo Polskie” 12 (1907), nr 309, s. nlb. 2.

<sup>3</sup> C. NORWID, *Dzieła*, t. II: *Wiersze. Dodatek krytyczny*, oprac. J.W. Gomulicki, Warszawa 1966, s. 529.

<sup>4</sup> Tamże.

wykształcenie i już w młodości przejawiał talenty poetyckie<sup>5</sup>. Regnard stał się znanym komediopisarzem, autorem m.in. sztuk *Le Joueur (Gracz)* oraz *Le Légataire universel (Dziedzic)*<sup>6</sup>. Uznawano go za następcę Moliera – Wolter powiedział nawet, że kto nie ceni Regnarda, nie jest godzien podziwiać Moliera<sup>7</sup>.

Zanim jednak Regnard stał się uznanym dramaturgiem, przede wszystkim podróżował<sup>8</sup>. Już w 1674 r. wyruszył w swoją pierwszą podróż do Włoch i być może do Stambułu<sup>9</sup>. Druga podróż zakończyła się dla niego tragicznie: został porwany przez piratów berberyjskich w październiku 1678 r. i sprzedany w niewolę w Algierze. Dopiero w maju następnego roku został wykupiony i powrócił do Francji<sup>10</sup>. W kwietniu 1681 wyruszył w podróż do krajów północnych – przez Niderlandy, Niemcy i Danię dotarł do Szwecji. Tam, za namową króla Karola XI, postanowił zwiedzić Laponię<sup>11</sup>. W tę wyprawę wyruszył z dwoma innymi francuskimi podróżnikami – Claude'em de Fercourtem i Nicolasem de Coberonem<sup>12</sup>. Zapisem tej wędrówki jest (wydany pośmiertnie) pamiętnik Regnarda *Voyage de Laponie (Podróż po Laponii)*<sup>13</sup>. Swoją wędrówkę zakończyli na szczycie góry, z której ujrzeli Przylądek Północny. Uznali, że nikt dotychczas nie dotarł do tego miejsca i dlatego stwierdzili, że jest to koniec świata i zarazem kres ich wyprawy. Górze tej nadali nazwę Metavara. Jako dowód podróżnicy wyryli na skale inskrypcję łacińską, którą podpisali „de Fercourt, de Corberon, Regnard. Anno 1681, die 22 Augusti”. W swoim pamiętniku Regnard zapisał następnie, że najpewniej nikt jej nie zobaczy oprócz niedźwiedzi. Inskrypcja ma formę epigramatu, a jej treść brzmi:

Gallia nos genuit, vidit nos Africa, Gangem  
Hausimus, Europamque oculis lustravimus omnem:  
Casibus et variis acti terraque marique,  
Hic tandem stetimus, nobis ubi defuit orbis.

<sup>5</sup> G. DECLERCQ, *Regnard*, [hasło w:] J.-P. DE BEAUMARCHAIS, D. COUTY, A. REY, *Dictionnaire des littératures de langue française*, t. III, Paris 1984, s. 1883.

<sup>6</sup> J. HEISTEIN, *Historia literatury francuskiej od początków do czasów najnowszych*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1997, s. 196.

<sup>7</sup> G. DECLERCQ, *Regnard*, s. 1883.

<sup>8</sup> Na temat podróży Regnarda zob.: M. MATWIEJCZUK, *Jean-François Regnard – podróżnik nieznany?*, „Czasy nowożytne” 2015, nr 28, s. 73-93.

<sup>9</sup> G. DECLERCQ, *Regnard*, s. 1884.

<sup>10</sup> Tamże.

<sup>11</sup> Tamże.

<sup>12</sup> M. MATWIEJCZUK, *Jean-François Regnard*, s. 83.

<sup>13</sup> Opis relacji Regnarda i tekst inskrypcji na podstawie wydania: *Théâtre de Regnard suivi de ses Voyages en Laponie, en Pologne, etc. et de la Provençale*, Paris 1871, s. 574.

Wiersz składa się z czterech wersów ułożonych w heksametrze daktylicznym, a więc tradycyjnym epickim metrum w poezji antycznej. Poniżej zamieszczamy jego izometryczny przekład:

Galia zrodziła nas, ujrzała Afryka. Z Gangesu  
Piliśmy. Całą Europę objęliśmy naszym spojrzeniem.  
Gnani na lądzie i morzu różnymi wciąż przygodami  
Wreszcie stanęliśmy tutaj, gdzie świat już dla nas się skończył<sup>14</sup>.

Heksametry ułożono wedle klasycznych zasad złotego wieku poezji łacińskiej, który przypadał na czasy Augusta – w wierszu nie pojawiają się żadne *versus spondiaci* (wersy zawierające spondej w piątej stopie zamiast daktylu), skrzętnie wówczas unikane, a jedyna elizja przypada przed cezurą. Regnard w swoim epigramacie zapewne nawiązał do *Metamorfoz* Owidiusza<sup>15</sup>, który opisywał tułaczkę bogini Cerery, poszukującej porwanej córki:

Quas dea per terras et quas erraverit undas,  
dicere longa mora est; quaerenti defuit orbis

Poprzez które lądy i fale bogini błędziła,  
długo by mówić: gdy tak szukała, zabrakło jej świata<sup>16</sup>.

Słowa „defuit orbis” przywołują ten sam obraz podróży do kresu świata – tak jak przemierzająca ziemię i morza („per terras et undas”) Cerera dociera do jego krańca, nie odnalazłszy Prozerpiny, tak też francuscy podróżnicy „gnani na lądzie i morzu” („acti terraque marique”), dochodzą do miejsca, które w ich odczuciu jest końcem ziemi, a więc miejscem, w którym muszą się zatrzymać („Hic tandem stetimus, nobis ubi defuit orbis”).

Epigramat Regnarda najpewniej za sprawą jego pamiętnika zaistniał w kulturze europejskiej. Nie wiadomo jednak, czy Norwid znał *Voyage de Laponie*. Wobec tego trudno ustalić, skąd Norwid mógł zaczerpnąć słowa „ubi defuit orbis”. Z całą pewnością czterowiersz Regnarda był znany Ignacemu Krasickiemu, który zamieścił go w pracy *O rymotwórstwie i rymotwórcach*, w rozdziale po-

---

<sup>14</sup> Przekład: P.O.

<sup>15</sup> Zależność motta Norwida od poniższych wersów Owidiusza zasugerował: W. WEINTRAUB, *Norwid – Puszkina. „Spartakus” i strofa „Oniegina”*, [w:] TENŻE, *Od Reja do Boya*, Warszawa 1977, s. 369.

<sup>16</sup> OWIDIUSZ, *Metamorfozy* V 462-463, przekład z oryginału: P.O., na podstawie edycji dwujęzycznej: *Ovid in six volumes*, vol. III: *Metamorphoses*, with an English translation by F.J. Miller, books I-VIII, s. 270.

święconym rymotwórcom francuskim<sup>17</sup>. Norwid cenił twórczość Krasickiego, zwłaszcza jego bajki oraz satyry. Chętnie powoływał się na autora *Monachomachii*, podejmując temat krytyki społecznej. Norwid nieraz przywoływał twórczość Krasickiego w formie mott do swoich utworów<sup>18</sup>. Trudno jednak stwierdzić, czy stało się tak również w tym przypadku. Bardziej prawdopodobne wydaje się, że autor *Spartakusa* mógł zaczerpnąć łacińską frazę z literatury francuskiej, mianowicie z powieści Victora Hugo zatytułowanej *Katedra Marii Panny w Paryżu*. Hugo przywołuje dokładnie te same słowa, które stanowią motto do *Spartakusa*. Francuski pisarz odniósł je do postaci Klaudiusza Frollo i jego żądzy poznania:

A że Klaudiusz Frollo już we wczesnej młodości przebiegł prawie pełny krąg ludzkiego poznania, krąg nauk pozytywnych, zewnętrznych i dozwolonych, by nie zatrzymać się, *ubi defuit orbis*, trzeba mu było iść dalej i poszukać innych pokarmów dla nienasyconego w swej ruchliwości umysłu. Starożytny symbol węża zjadającego swój własny ogon pasuje przede wszystkim do nauki. Podobno Klaudiusz Frollo doświadczył tego na własnej skórze. Kilka wiarygodnych osób utrzymuje, że po wyczerpaniu *fas* wiedzy ludzkiej ośmielił się wkroczyć w *nefas*. Kosztował – jak powiadają – wszystkich po kolei jabłek z drzewa poznania i z głodu czy może z niesmaku ukąsił wreszcie owocu zakazanego<sup>19</sup>.

Hugo włączył cytat z epigramatu Regnarda w obraz przekroczenia granic poznania, a więc wykroczenia poza sferę tego, co dozwolone, godziwe i słuszne (obszar ten określa łaciński termin „*fas*”) – koniec świata to metaforyczny kres moralności („*nefas*”). Być może zatem oddany w tych słowach obraz dotarcia do kresu i przekroczenia granicy wywarł wrażenie na Norwidzie. Być może również podczas lektury powyższego passusu poeta szczególnie zwrócił uwagę na frazę „*ubi defuit orbis*”, lecz ze względu na dość liczne słowa i urwane zdania łacińskie pojawiające się w opisie Klaudiusza Frollo, mógł nie zauważyć, że pochodzi ona w istocie z innego źródła. Wobec tego wydaje się bardzo prawdopodobne, że Norwid zaczerpnął omawiany cytat z powieści Hugo i uczynił go mottem do swojego wiersza, zwłaszcza że można dostrzec pewną analogię w użyciu tych słów. Zarówno bowiem francuski pisarz, jak i autor *Spartakusa* mówią o podobnym doświadczeniu przekroczenia granicy moralnej.

---

<sup>17</sup> I. KRASICKI, *O rymotwórstwie i rymotwórcach*, na podstawie autografu i pierwodruku z uzupełnieniami Franciszka Ksawerego Dmochowskiego, transkrypcja i opracowanie E. Zielańska, Poznań 2017, s. 367-368.

<sup>18</sup> P. ABRISZEWSKA, *Norwidowskie pomniki literatury*, „Colloquia Litteraria” 2016, nr 1, s. 213, przyp. 10.

<sup>19</sup> W. HUGO, *Katedra Marii Panny w Paryżu*, przeł. H. Szumańska-Grossowa, Wrocław 2005, s. 166.

W wierszu Norwida symbolicznym miejscem dotarcia do kresu jest gladiator-  
ska arena. Tam, gdzie skończył się świat, znalazł się tytułowy gladiator – na  
arenie będącej wyobrażeniem miejsca wypaczenia pojęć i upadku cywilizacji  
rzymskiej. Bezsensowny rozlew krwi był dla Norwida znakiem zaprzepaszczenia  
ideałów kultury antycznej. Arena jest więc miejscem dojścia do jej kresu.

#### BIBLIOGRAFIA

- ABRISZEWSKA P., *Norwidowskie pomniki literatury*, „Colloquia Litteraria” 2016, nr 1,  
s. 209-227.
- DECLERCQ G., *Regnard*, [hasło w:] J.-P. DE BEAUMARCHAIS, D. COUTY, A. REY, *Dictionnaire  
des littératures de langue française*, t. III, Paris 1984, s. 1883-1884.
- HEISTEIN J., *Historia literatury francuskiej od początków do czasów najnowszych*, Wrocław–  
Warszawa–Kraków 1997.
- HUGO W., *Katedra Marii Panny w Paryżu*, przeł. H. Szumańska-Grossowa, Wrocław 2005.
- KRASICKI I., *O rymotwórstwie i rymotwórcach*, na podstawie autografu i pierwodruku z uzu-  
pełnieniami Franciszka Ksawerego Dmochowskiego, transkrypcja i opracowanie E. Ziela-  
skowska, Poznań 2017.
- MATWIEJCZUK M., *Jean-François Regnard – podróżnik nieznanym?*, „Czasy nowożytne” 2015,  
nr 28, s. 73-93.
- Ovid in six volumes*, vol. III: *Metamorphoses*, with an English translation by F.J. Miller, books  
I-VIII.
- Théâtre de Regnard suivi de ses Voyages en Laponie, en Pologne, etc. et de la Provençale*,  
Paris 1871.
- WEINTRAUB W., *Norwid – Puszkina. „Spartakus” i strofa „Oniegina”*, [w:] TENŻE, *Od Reja do  
Boya*, Warszawa 1977, s. 356-371.
- ZRĘBOWICZ R., *Z teki pośmiertnej Cypryana Norwida*, „Słowo Polskie” 12(1907), nr 309,  
s. nlb. 2.

#### UBI DEFUIT ORBIS... – WOKÓŁ MOTTA DO SPARTAKUSA

#### S t r e s z c z e n i e

Artykuł dotyczy źródeł łacińskiego cytatu *ubi defuit orbis*, które Cyprian Norwid uczynił  
mottem do wiersza *Spartakus*. Autorzy wskazują, że przywołana przez Norwida fraza jest  
częścią inskrypcji, którą francuski podróżnik i komediopisarz Jean-François Regnard wraz ze  
swoimi towarzyszami wyrył w skale podczas podróży po Laponii. Najprawdopodobniej dzięki  
*Voyage de Laponie* Regnarda epigramat ten stał się znany w kulturze europejskiej: cytował go  
Ignacy Krasicki w pracy *O rymotwórstwie i rymotwórcach*, następnie Victor Hugo przywołał

frazę *ubi defuit orbis* w utworze *Katedra Marii Panny w Paryżu*. Wydaje się bardzo prawdopodobne, że Norwid zaczerpnął tę frazę właśnie z powieści Hugo. W artykule zostały omówione wskazane źródła, a także znaczenie motto *ubi defuit orbis* dla interpretacji wiersza Norwida.

**Słowa kluczowe:** Cyprian Norwid; Jean-François Regnard; *ubi defuit orbis*; Victor Hugo; *Spartakus*.

UBI DEFUIT ORBIS...  
– AROUND THE MOTTO FOR SPARTAKUS

S u m m a r y

This paper concerns the sources of the quotation *ubi defuit orbis* used as a motto by Cyprian Norwid in his poem *Spartakus*. The authors argue that the phrase is part of the inscription carved in stone by Jean-François Regnard, a French traveller and comedy writer, and his companions during their journey through Sápmi (Lapland). Most probably, thanks to Regnard's *Voyage de Laponie* Norwid's epigram became well-known in European culture: it was quoted by Ignacy Krasicki in his work *O rymotwórstwie i rymotwórcach*, and by Victor Hugo in his *Notre-Dame de Paris*. It seems very likely that Norwid drew the phrase from Hugo's novel. This paper discusses these sources and the significance of the motto *ubi defuit orbis* for the interpretation of Norwid's poem.

**Key words:** Cyprian Norwid; Jean-François Regnard; *ubi defuit orbis*; Victor Hugo; *Spartakus*.